

Kvapų pasaulio lingvistinė raiška: kalbininko žvilgsnis į devynių prozininkų tekstus

Jūratė LUBIENĖ
Klaipėdos universitetas

Pagrindinės sąvokos: *kvapai, grožinis prozos tekstas, odoracijos teminis tinklas, aksiologija, semantinis laukas.*

„Spalvų ir kvapo, garsų ir skonio, taip pat lytėjimo reikšmės žodžiai sudaro gyvą, judrų kalbos posistemį. Tokie žodžiai ir jų junginiai perteikia gausybę žmogaus jausenos, suvokimo apraiškų, išpūdžių, išgyvenimų“ (A b a r a v i č i u s 2004, 66). Pastaruoju metu jutimų ir pojūčių raiškos kalbinės galimybės susilaukia dėmesio iš įvairių sričių mokslininkų. Be abejo, tam įtakos turi visuose humanitariniuose moksluose didėjantis domėjimasis antropologinėmis problemomis. Įvairiais aspektais – etnologiniu, kultūrologiniu, komunikaciniu, lingvistiniu, literatūrologiniu, psichologiniu, sociologiniu – tiriama ir odoracijos sfera (R i n d i s b a c h e r 1992; OTC 2002; A3K 2003).

Kvapų pasaulio lingvistinė raiška dažniausiai tiriama dvejopai. Struktūrinės lingvistikos metodais dažniau analizuojama platesnės ar siauresnės apimties kvapo semantinė grupė (semantinis laukas) siekiant nustatyti jos ribas, pobūdį, sisteminių santykių įvairovę, narių semantinę struktūrą. Tokiai analizei atlikti paprastai taikomas plačiai suprantamas komponentinės analizės metodas, aprėpiantis tiriamųjų sememų paradigminių ir sintagminių ryšių sritis. Galimas ir kitoks kvapų pasaulio lingvistinės raiškos tyrimas. Dažniau kognityvinės semantikos ar stilistikos specialistai tiria, koks tam tikros semantinės paradigmos variantas funkcionuoja konkrečiame tekste. Tokia konkrečiame tekste egzistuojanti semantinė paradigma paprastai vadinama teminiu tinklu (rusų kalbotyroje *тематическая сетка*, pvz., А р н о л ь д 1984). Teminio tinklo (ТТ) tyrimas gali padėti nustatyti daugelį dalykų: konkretaus teksto raiškos ypatybes, turinio savitumą, tiriamosios tikrovės srities koncepto universalumą, jo kalbinės raiškos tautinį ar individualųjį išskirtinumą.

Užsienio kalbotyroje tiek odoracijos (kai kur vartojamas būdvardis *olfaktorinis*) semantinis laukas, jo leksika, frazeologija, tiek konkrečių tekstų kvapo teminiai tinklai tiriami aktyviai ir įvairiais aspektais (P у з и н 1994; I b a r e t x e - A n - t u ñ a n o 1999; Г р и г о р ь е в а 2004; К о л у п а е в а 2008; М о л о д к и н а 2009; П а к С о н Г у 2009; Р о г а ч е в а 2010; З ы х о в с к а я 2012; Ш и л и н а 2012; К а м е н с к а я 2013).

Lietuvių kalbos semantinė sistema, kurią vienytų bendroji kvapo sema, išsamiai nėra tirta. Nėra nuodugnių lingvistikos darbų ir apie konkrečių tekstų odoracijos teminius tinklus (OTT). Šis straipsnis – tai bandymas pradėti kompleksinį lietuvių prozos OTT tyrimą, kuris padėtų išryškinti kvapo conceptualųjį vaizdą bei jo lingvistinės raiškos ypatumus. Siekiant tokio tikslo, straipsnyje (kaip pirmajame iš kelių) apsiribojama devynių prozininkų kūriniais (žr. šaltinių sąrašą). Tiriamieji tekstai sukurti maždaug 100 metų laikotarpiu (plg. kūrinų 1-ojo leidimo metus: 1898, 1913, 1922, 1933, 1945, 1958, 1979, 1990, 2003). Jie yra skirtingos apimties, tematikos, stiliaus, meninės vertės; sukurti įvairaus amžiaus ir pažiūrų rašytojų, tiek vyrų (6), tiek moterų (3). Autoriai pasirinkti norint apžvelgti kuo įvairesnius kūrinius, galinčius iliustruoti XX a. lietuvių prozos įvairovę, neturint jokių išankstinių duomenų apie kvapo vaizdavimą juose. Šiame tyrimo etape užsibrėžta nustatyti: 1) kokia santykinė vieta tarp trijų sensorinių TT tenka kvapo teminiam tinklui; 2) kokios tipiškiausios kalbinės priemonės perteikia kvapo konceptą; 3) kokia kvapo pasaulio įvairovė ir jo aksiologija atskleidžiama kūrinuose. Tyrimas priklauso aspektinės teksto lingvistikos darbams. „Teksto analizė, kai tiriamas vienas kuris tekstą sudarantis elementas, vadinama aspektine, arba daline, analize“ (R a m o n a i t ė 1993, 114; Ž u p e r k a 1995, 35). Remtasi semantinės ir kiekybinės odoratėmų analizės metodais. Straipsnio autorė laikosi nuostatos, kad, tiriant konkretaus TT lingvistinės raiškos ypatybes, racionali remtis struktūrinės lingvistikos metodais atliktais semantinės grupės (lauko) tyrimais. Kadangi lietuvių kalbos semantinė sistema, kurią vienytų bendroji kvapo sema, išsamiai nėra tirta, remiamasi Jono Paulausko *Sisteminiam lietuvių kalbos žodyne (SLKŽ)* pateiktu kvapo semantinio lauko (SL) narių registru bei *Lietuvių kalbos žodyne (LKŽ)* pateikiamomis definicijomis ir daroma prielaida, kad lietuvių kalbos kvapo SL preliminarų branduolį sudaro: 1) bendriausios, abstrakčiausios reikšmės kvapo ir (ar) jo jutimo leksemos, SL hiperonimai: *kvapas; uostyti, užuosti*; 2) teigiamos konotacijos leksemos, reiškiančios kvapo skleidimą, sklidimą; tam tikrus požymius; kvapo skleidėjus: *kvepėti, kvėpinti; kvepėjimas, aromatas; kvepalai; kvapus, gardžiakvapis*; 3) neigiamos konotacijos kvapo leksemos: *dvokti, smirdėti, švinkti; dvokas, smarvė, tvaikas; dvokus, dvisus, smirdus; smirdžius, padvokėlis, sušvinkėlis*. Ši preliminarinė klasifikacija visų pirma išryškina aksiologinę opoziciją *malonus : nemalonus*. Kvapo SL leksinius vienetus galima skirstyti ir kitaip, atskleidžiant kalbos dalių kategorinius skirtumus bei konversinę opoziciją *kvepėti : užuosti*: 1) skleisti kvapą: *kvepėti, dvokti, smirdėti*; 2) jausti kvapą: *uzuosti, uostyti*; 3) būti kvapu, kvapo šaltiniu: *kvapas, aromatas, dvokas, smarvė, tvaikas, kvepalai, smirdžius*; 4) turėti kvapo požymį: *kvapus, dvisus, smirdus*. Aptartieji aspektai, išryškėję kalbos sistemos tyrimų plotmėje, pasirinkti kaip svarbiausi tiriant kūrinų kvapo teminių tinklų kalbinės raiškos ypatumus.

1. Kvapo teminio tinklo santykis su garso ir spalvos teminiais tinklais

Norint nustatyti, kokio santykinio dydžio (tikėtina, ir svarbos) kiekviename prozos kūrinyje yra OTT, jis lyginamas su garso ir spalvos TT. Tam tikslui iš visų

kūrinių (maždaug 2,5 tūkstančio puslapių) buvo išrinkti kvapų, garsų, spalvų, jų buvimą (sklidimą, skleidimą) bei jutimą aprašančios ar mininčios teksto atkarpos (sakinių grupės, sakiniai, žodžių junginiai, frazeologizmai, leksemos). Tiriamąjį OTT sudaro apie 300 teksto atkarpų.

1.1. Nustatyta, kad OTT nėra Kazio Borutos romane *Baltaragio malūnas* (B o r u t a 1962). Jame apie kvapą (girto Raupio dvoką) užsimenama tik viename sakinyje: *Visą karčemą pasmardino tas chamas* (Ibid., 111). Pavartotas tik vienas neigiamos konotacijos veiksmožodis *psmardinti*. Šis įtaigus ir patrauklus poetinis romanas, neturintis OTT, turi ypač ryškų garso TT (per 70 %) bei nemažą spalvos TT (beveik 30 %).

1.2. Labai nedidelis OTT yra Igno Šeiniiaus *Kuprelyje* (Š e i n i u s 1996) – tik apie 1 % trijų tiriamųjų TT apimties. Garsams šiame kūrinyje skiriama apie 60 %; spalvoms – apie 39 %. Nedaug apie kvapus rašoma ir Juozo Baltušio, Šatrijos Raganos, Žemaitės kūriniuose: juose OTT užima apie 3 %; Sauliaus Šaltenio romane *Kalės vaikai* (Š a l t e n i s, 2006) – šiek tiek per 4 %. Plačiausi minėtuose kūriniuose, kaip ir anksčiau aptartuose, akustiniai TT: romane *Kalės vaikai* jis sudaro 70 %, apysakoje *Sename dvare* (Š a t r i j o s R a g a n a 1977) – šiek tiek per 62 %, apsakymų cikle *Laimė nutekėjimo* (Ž e m a i t ė 1996) – apie 52 %, romane *Sakmė apie Juzą* (B a l t u š i s 1983) – apie 51 %. Šių kūrinių spalvos TT santykiniai dydžiai tokie: *Sakmėje apie Juzą* – beveik 46 %, apsakymų cikle *Laimė nutekėjimo* apie 45 %, apysakoje *Sename dvare* šiek tiek per 35 %, *Kalės vaikuose* – beveik 26 %.

1.3. Kiek didesni OTT tokiuose trijuose tirtuose romanuose: Antano Škėmos *Baltoje drobulėje* (Š k ė m a 1990) – beveik 6 %; Vinco Mykolaičio-Putino *Altorių šešėly* (M y k o l a i t i s - P u t i n a s 2002) – šiek tiek per 6 % ir Jurgos Ivanauskaitės *Placebe* (I v a n a u s k a i t ė 2003) – beveik 7 %. Pažymėtina, kad Škėmos romane didžiausias yra spalvos TT – apie 68 % (garso – apie 26 %), o Mykolaičio-Putino ir Ivanauskaitės romanuose garso ir spalvos TT yra apylygiai (atitinkamai garso – beveik 54 % ir 48 %, spalvos – apie 40 % ir apie 45 %).

Apibendrinus duomenis, matyti, kad nė viename iš tirtųjų kūrinių TT nėra dominuojantis, kaip ir uoslė realiame pojūčių pasaulyje. Kita vertus, beveik visuose kūriniuose odoracijos sritis pakankamai reprezentuojama, kad būtų galima įsitikinti, jog ji svarbi kuriant grožinį prozos tekstą drauge su kitomis sensorinėmis sritimis.

2. Kvapų įvairovė ir odoracinio pasaulio aksiologija

Siekiant nustatyti kiekvieno autoriaus kuriamo OTT ypatumus, buvo tiriami odoracinių leksinių vienetų sintagminiai santykiai (leksinis valentingumas). Nustatyta, kad įvardijamo kvapo specifika labai susijusi su kvapo skleidėjo („turėtojo“, „gamintojo“) priklausymu tam tikrai leksinei semantinei klasei, grupei ar pogrupiui. Šiame darbe skiriamos keturios kvapo skleidėjų klasės, darbe vadina- mos kvapo šaltiniais: gamta, civilizuotoji (džn. gyvenamoji) erdvė bei buities artefaktai, gyvūnija, žmogus. Šie kvapo šaltiniai darbe detaliau grupuojami pagal

požymius, kuriuos diktuoja kiekvienas tiriamasis tekstas. Konkrečiame odoracijos TT aktualus ir *kvepėjimo* : *uodimo*, t. y. odoracijos kaip savybės ir odoracijos kaip jutimo, santykis. Neabejotinai reikšmingas aksiologinis (apie aksiologiją žr. G u d a v i č i u s 2000, 174–209) OTT aspektas: tiriamas melioratyvių (malonių) ir peyoratyvių (nemalonių) kvapų santykis bei pobūdis. Šie trys aspektai aptariami, glaustai apžvelgiant kiekvieno prozos teksto OTT. Kūriniai analizuojami pagal jų parašymo chronologiją.

2.1. Žemaitės apsakymų cikle *Laimė nutekėjimo* (Ž e m a i t ė 1996) labai taupiai vaizduojamas odoracijos pasaulis. TT daugiausia šaknies *kvep-* / *kvap-* / *kvip-* leksemų: *kvapas*, *kvapus*, *kvepėti* (*kvepiantis*), *pakvipti*. Beveik visada šios leksemos funkcionuoja junginiuose, kuriančiuose teigiamos konotacijos kvapus, išskyrus vieną *kvapas* junglumo atvejį su neigiamos konotacijos leksemomis. Neigiamą konotaciją reiškia kitomis leksemomis: *prismirsti*, *smarvė*; tarmiškomis *smarsas* ‘smarvė’, *tvaigas* ‘tvaikas’. Kvapo jutimas ir (ar) poveikis perteikiamas perkeltinėmis veiksmažodžių *atsikvėpti* (*kvapaus oro*), *apsvaigti* (*nuo tvaigo*), *svaiginti* (*svaiginantis*) reikšmėmis. Kvapą apibūdinančių leksemų (stilistiškai – epitetų) labai maža: be jau išvardytųjų, dar kvapas apibūdinamas kaip *visoks*, *įvairus*, *meilus*. Tiriamajame tinkle yra du kvapo skleidimo šaltiniai: gamta (pavasario, gėlių *pijolku*, vystančios žolės) ir gyvenamoji kaimo erdvė (dažniausiai troba, joje gaminamas maistas; karčema). Apie gyvūnų ar žmonių skleidžiamus kvapus nešnekama. Tik porą kartų kvapas aprašomas akcentuojant odoraciją kaip žmogaus jutimą: *Motriškoji, sėdinti antkrantį, <...> ciela krūtine atsikvėpė šilto ir kvapaus oro <...>* (Ibid., 101). *Kotrė net apsvaigo nuo visokių dūmų ir tvaigo <...>* (Ibid., 20). Apsakymų cikle yra ir teigiamos (mažiau), ir neigiamos (daugiau) konotacijos kvapų. Malonūs gamtos bei maisto (mėsos, su svogūnais paspirgintų lašinių) kvapai, pavyzdžiui: *<...> vėjas nešiojo <...> meilų pavasario kvapą* (Ibid., 68). *<...> nedrąsios pijolkos <...> kvepėjo* (Ibid., 100). *<...> nešiojo kvapą vystančios į šieną žolelės pradalgėse <...>* (Ibid., 114). *<...> mėsa pakvipo* (Ibid., 61). *<...> [lašinius] čirškančius, cibulėmis kvepiančius* (Ibid., 64). Nemalonūs nevalyvų namų, karčemos kvapai, pavyzdžiui: *Gėdos neturi nė apsvalyti trobos! <...> Prismirdusi, prirūgusi <...>* (Ibid., 20). *<...> Kopūstais prismirdusi [troba]* (Ibid., 63). *Dūmų, garo, drėgmės kvapas susimaišęs darė tokį troškumą... (Ibid., 131). <...> karčiamoj <...> svaigančioj nuo smarvės ir drėgmės <...>* (Ibid., 74).

Taigi Žemaitės OTT malonūs yra natūralios pavasario–vasaros gamtos ir maisto kvapai. Tinklas funkcionuoja kaip aplinkos vaizdavimo priemonė. Odoracijos raiškai dažniau vartojamos kvapo SL branduolio leksemos, bet yra ir implicitinio tipo leksemų. Implicitinėmis kvapo SL leksemomis vadinamos tokios leksemos, kurios kitoje – žodžio – semantinėje struktūroje kvapą reiškia ne pagrindinėmis, o šalutinėmis reikšmėmis arba kvapo reikšmę įgyja tik tam tikrame kontekste. Pagrindinės žodžių reikšmės priklauso kitiems, ne kvapo, SL.

2.2. Ignas Šeinius kiek ilgesniame nei 100 puslapių romane *Kuprelis* (Š e i n i u s 1996) kvapų pasaulį vaizduoja ypač lakoniškai: autoriui neprireikė nė 10-ies sakinių. Tekste nedidelė vartojamų leksemų ar frazeologizmų įvairovė: *kvapas*, *kvepėti*, *su kvapu* ‘apie išgėrusį žmogų’; *jausti*, *gerti* (apie kvapą), *pasigerti*

(nuo kvapo); *tvaikas*; *gardus*. Teminio tinklo leksinė raiška neįmantri, su sinestezi- jos pėdsakais. *Kuprelyje* net trys kvapų šaltiniai: gamta (gėlių, pavasario kvapas), gaminamas maistas, žmogus (Gundė, įkaušęs Krioklys), pavyzdžiui: <...> *ir vėl gėlės kvepia* (Ibid., 42). <...> *jaučiau pavasario kvapą* (Ibid., 125). *Pasigėriau nuo tvaikų ir garų* (Ibid., 11). *Krioklys <...> įkaušęs <...> su kvapu* (Ibid., 63). <...> *jaučiau jos [Gundės] kvapą* (Ibid., 114). Šėniaus vaizduojamame OTT iškyla žmogaus kvapas (jo nėra Žemaitės ar Šatrijos Raganos kūrinuose). Ypač svarbus moters kvapas kaip priešingos lyties patrauklumo, moteriškumo požymis. Romane gana didelį prasminį krūvį turi uodimo (pojūčio) aspektas (*jaučiau kvapą, pasigėriau nuo tvaikų*). *Kuprelyje* neabejotinai vyrauja malonūs (kai kur nurodomi skirtingi malonumo laipsniai) kvapai: *Gėlių gardų kvapą draiko* (Ibid., 9). *Jos [gėlės] <...> skleidė aplinkui neišpasakytai gardų kvapą* (Ibid., 42).

2.3. Šatrijos Raganos apysakoje *Sename dvare* (Š a t r i j o s R a g a n a 1977) kvapo teminis tinklas maždaug triskart platesnis negu Šėniaus *Kuprelyje*, bet jame yra tik du kvapų šaltiniai: gamta ir gyvenamoji aplinka. Gamtos odoracinis poveiklis išsiskiria ypač dideliu dėmesiu konkrečių kultūrinių dvaro sodybos, darželio augalų, dažniausiai žydinčių gėlių kvapui¹: *kvepia rožės, jazminai, rezetos, flioksai, konvalijos, aguonos, diemedžiai*, pavyzdžiui: *Ir jų jų [rožių] kvapo bangos audžia seną aukso sapną* (Ibid., 254). *Senas rūmas <...> pilnas jazmininių kvapų <...>* (Ibid., 272). *Ak, kaip liūdnei kvepia jazminai!* (Ibid., 274). <...> *skynėme konvalijas ir nešėme mamatei, kuri <...> traukdama jų nuostabų kvapą <...>* (Ibid., 281). <...> *per klebonijos kiemą, kvepiantį rezetomis ir flioksais <...>* (Ibid., 329). <...> *žydinčių aguonų kvapas kutena mums nosis* (Ibid., 313). <...> *diemedžiai dvelkia savo mistišką kvapą* (Ibid., 367). Šatrijos Raganos taip mėgstami žydinčių gėlių kvapai, remiantis naujausiais psichologų tyrimais, asociatyviai sužadina džiaugsmo emocijas (Б е р е з и н а 2011, 64). Be gėlių, kvapus dar skleidžia krapai, dobilai, žolės, šienas, rudens lapai, *sodnas* (Ibid., 254, 304, 313, 362). Gyvenamosios erdvės, jos artefaktų kvapų maža: vengrų kromai, kambarėlis, rūmas; iš maisto kvapų – tik bigosas², pavyzdžiui: <...> *kvapiais vengrų kromais <...>* (Ibid., 285); <...> *visas kambarėlis pilnas kažkokio meilaus, ypatingo kvapo* (Ibid., 262); *Senas rūmas <...> pilnas jazmininių kvapų <...>* (Ibid., 272); <...> *jau garuojantį bigosą, skleidžiantį malonų <...> kvapą* (Ibid., 383). Dažniau kvapas yra vaizduojamosios aplinkos ypatybė, perteikiama leksemomis *kvapas, kvepėti (tebekvepėti, isikvepėjęs), (i)kvapinti, kvapus; dvelkti, sklisti, skleisti*. Rečiau kvapas aprašomas kaip jutimas (*jausti, traukti*) ar poveikis pojūčiui sukelti (*svaiginti, kutenti nosį*): *Mamatė <...> traukė jų [rožių] nuostabų kvapą* (Ibid., 256). <...> *jaučiu kvapą šventų žolių <...>* (Ibid., 362). *Šieno kvapas buvo toks stiprus, kad net svaigino* (Ibid., 304). *Krapų ir žydinčių aguonų kvapas kutena mums nosis* (Ibid., 313). Šatrijos Raganos vaizduojamas kvapų pasaulis pabrėžtinai melioratyvus. Didžiausioji

¹ Literatūrologai jau seniai pastebėjo gėlių svarbą šiame kūrinyje: „<...> pagrindinės veikėjos – mamatės – grožio pajauta, moteriškumą rezonuoja muzika, poezija ir gėlės – baltos rožės, jazminai, konvalijos, kurių varpeliai skleidžia subtilią melodiją“ (S p r i n d y t ė 1996, 144).

² *bigosas* ‘toks valgis iš mėsos ir kopūstų’.

malonių kvapų dalis – ryškūs, stiprūs, gryni konkrečių augalų, dažniausiai gėlių kvapai. Kvapų savitumas perteikiamas išskirtiniu leksiniu junglumu, sinestezijos, personifikacijos priemonėmis. Kvapas *Sename dvare* turi ypač daug epitetų: *malonus, nuostabus, saldus tarsi medus, stiprus, ypatingas*; net *meilus, liūdnas* ar *mistiškas*; augalų kvapas gali *sklisti bangomis*, būti kaip *atodūsis* ar *kalba*, kvapas gali *kutenti nosį* ar *svaiginti*. Šios priemonės, ypač sinestezija, padeda sukurti kvapų pasaulio asociatyvumą, romantiškumą, estetinį ir emocinį patrauklumą, jausminę vienybę su kūrinio kvapiojoje erdvėje esančiu veikėju.³

2.4. Vinco Mykoliaičio-Putino romane *Altorių šešėly* (M y k o l a i t i s-P u t i n a s 2002) kvapai daugiau ar mažiau „pasklidę“ visame tekste. OTT sudaro apie 60 sakinių. Kaip ir kituose OTT, šiame taip pat neapsieinama be SL branduolio, šaknies *kvep-/kvap-/kvip-* leksemų: *kvepėti (kvepiantis), pakvipti, kvapas, kvapus*; be peyoratyvų *dvokti*, modernųjų melioratyvų *aromatas, aromatiškas*. SL branduolio leksemomis neapsiribojama, kvapo SL leksinė raiška gerokai įvairesnė: vartojamos implicitinės leksemos *dvelkti, sklisti, sklaidytis, sunktis; trenkti; pajusti; pripildyti*; gana gausi sakinyje epiteto statusą turinti būdvardiškojo tipo leksika, įvairiais aspektais asociatyviai apibūdinanti kvapus: *aitrus, ištaigingas, sultingas, sunkus, svaiginantis, švelnus*; originalus palyginimas *kaip raganiškas kerėjimas*. Leksinio valentingumo analizė rodo, kad maždaug pusę visų kvapų – gamtos, dažniausiai augmenijos kvapai. Kvapus skleidžia konkretūs augalai, tarp kurių išskirtinė vieta tenka čiobreliams (retkarčiais jų kvapas sumišęs su *kačpėdėlių* ar *ramunėlių* kvapu), pavyzdžiui: <...> *ir kvapus čiobrelis* <...> (Ibid., 14). <...> *ant tų dirvonėlių, kvepiančių ramunėlėmis ir čiobreliais* <...> (Ibid., 62). <...> *pakvipdavo čiobreliai ir kačpėdėlės* <...> (Ibid., 156). <...> *kur kvepėjo čiobreliai* <...> (Ibid., 253). <...> *kvepėjo čiobreliai* <...> (Ibid., 619). <...> *čiobreliais kvepiančioj jo viršūnėj* <...> (Ibid., 662). Be to, kvepia pušys, jazminai, serbentai, alyvos, pavyzdžiui: <...> *išsisklaidė lengvuose pušų aromatuose* (Ibid., 369). <...> *pakvipo jazminai* <...> (Ibid., 592). <...> *serbentomis kvepiančiu taku* <...> (Ibid., 612). *Svaiginantis malonus alyvų kvapas pripildė jo krūtinę* <...> (Ibid., 789). Kita dalis gamtos kvapų – dažniausiai tarpusavyje sumišę konkretūs neišvardijamų gėlių, žolių, žalumynų arba laukų, miškų, oro, vėjo, vakaro gamtos, vasaros, suartos žemės, dirvono kvapai, pavyzdžiui: <...> *susilietai* <...> *su gėlių bei žalumynų kvapais* (Ibid., 169). <...> *žiūrėdavo į tą žiedų ir sprogstančių lapų jūrą, užsnūdusią ir kvepiančią* <...> (Ibid., 209). <...> *kvepėjo žiedai* <...> (Ibid., 941). <...> *aitrūs sudžiūvusiu žolių aromatai sklaidėsi tvankiame ore* (Ibid., 605). <...> *kvepėjo žolės* <...> (Ibid., 151). <...> *sultingas šilo kvapas* (Ibid., 366). <...> *miškų ir laukų kvapą* (Ibid., 786). <...> *per kvepiančius miškus ir laukus* <...> (Ibid., 104). <...> *kvepiančiuose laukuose* (Ibid., 262). <...> *pasprukti į kvepiančią, svaigančią vakaro gamtą* <...> (Ibid., 134). <...> *kvepėjo sultingas vasaros pradžios žalumas* (Ibid., 583). <...> *gruody vasara pakvipo* (Ibid., 117). <...> *kvapus vėjelis* <...> (Ibid., 563). *Vėsus kvapus nakties oras padvelkė* <...> (Ibid., 812). <...> *ant kvepiančio viršukalnio*

³ „Beletristės pastabumas, vizualinė ir akustinė atmintis palengvina kurti norimą meninį vaizdą“ (Ž e k a i t ė 1984, 205). Šią taiklią mintį reikėtų papildyti, įterpiant junginį „odoracinė atmintis“.

dirvono <...> (Ibid., 146). *Suartos rugienos kvepia drėgna žeme* (Ibid., 251). <...> *ant kvepiančios* <...> *žemės* (Ibid., 368). Taigi *Altorių šešėly* aprašomi gamtos kvapai dažniausiai malonūs vasaros ir pavasario kvapai. Kitas, mažesnis, kvapų šaltinis – religinės aplinkos artefaktai. Tarp šių kvapų neabejotinai vyrauja malonus smilkalų kvapas, kartais sumišęs su vaško žvakių, alyvų kvapu, pavyzdžiui: <...> *kvepėjo smilkalai* <...> (Ibid., 14). <...> *pakvipo smilkalai* <...> (Ibid., 96). *Kvepia smilkalai* (Ibid., 872). <...> *kvėpavo tą smilkalais pakvipusį Katedros orą* (Ibid., 97). <...> *kvepiant smilkalams* <...> (Ibid., 313). <...> *smilkinamą kvepiančiais smilkalų dūmais* (Ibid., 102). <...> *kur smilkalų ir vaško žvakių kvapas* <...> (Ibid., 209). <...> *degė daug vaško žvakių, ir jų aitrus kvapas sklaidėsi ore* (Ibid., 929). *Su aštriu alyvų žiedų kvapu maišėsi vaško žvakių ir smilkalų kvapas* <...> (Ibid., 562). Labai retai užsimenama apie kitų artefaktų (mišių vyno, rūkalų, sutanos, arbatos) ar gyvenamųjų patalpų kvapus, pavyzdžiui: <...> *pauostė mišių vyno bonką – vynas kvepėjo actu* <...> (Ibid., 344). *Ne, cigarų aš nerūkau. Per daug dvokia* (Ibid., 418). <...> *arbata aromatiška ir stipri* (Ibid., 423). <...> *dulkėmis trenkiančiais koridoriais* <...> (Ibid., 81). Buitinė (seminarijos) gyvenamoji erdvė, cigarai turi ryškiausią neigiamą vertinamą. Trečiasis kvapų šaltinis – tai moterų, jų kūno bei su jomis glaudžiai susijusios gyvenamosios erdvės, artefaktų kvapai. Daugiausia rašoma apie kvepalų aromata, pavyzdžiui: *Švelnus kvepalų aromatas pasklido asketiškame kambary* <...> (Ibid., 441). <...> *apie jį sklaidėsi švelnus kvepalų aromatas* <...> (Ibid., 556). *Staiga į jį padvelkė stiprus kvepalų kvapas* (Ibid., 576). <...> *ištaigingas jos [Liucijos] kvepalų kvapas sklaidėsi apie galvą kaip koks raganiškas kerėjimas* (Ibid., 791). *Tai buvo išlepintos ponios kambarys, prisisunkęs kvepalų ir brangių cigarečių aromato* (Ibid., 448). *Kvepalų aromatas apibūdinamas kaip švelnus, stiprus, ištaigingas, kaip raganiškas kerėjimas*. Jaunoji Liucija kvepia gamta, natūralumu, pavyzdžiui: *Ir nuo jos visos dvelkė laukų oras ir laukų gaivumas* (Ibid., 117). <...> *anos Liucės* <...> *kvepiančios laukų vėju* <...> (Ibid., 773). <...> *jos kvapūs plaukai* <...> (Ibid., 259). *Jų pirmasis pasibučiavimas buvo* <...> *kvepiąs alyvom kaip gegužės saulėtas rytas* (Ibid., 789). Taigi moterys, jų kūno ar artefaktų kvapai dažnai erotizuojantys (kvapūs plaukai, kutenantys veidą ir lūpas; kvepalų kvapas kaip raganiškas kerėjimas; kvepiąs alyvomis pasibučiavimas, laiškėlis, kuris kvepia pagunda). Moterų ar su jomis susijusios aplinkos, artefaktų kvapai dažniau negu kiti kvapai yra juntamieji, darantys stiprų poveikį. Tai teigiamos aksiologijos kvapai, kurie padeda kurti moterų paveikslus.

2.5. Antano Škėmos *Baltos drobulės* (Š k ė m a 1990) OTT turi neabejotinai savitą „mezgimo raštą“. Teminio tinklo pagrindą sudaro *kvap-* / *kvep-* šaknies žodžiai: *kvapas, kvepėti, kvepėjimas*; vartojami kvapo SL pejoratyvai *dvokti, smarvė, smirsti, prasmirsti (prasmirdęs)*; judėjimo ar maišymosi semas turintys *dvelkterėti, sustabdyti, sumišti*; sinestetinis melioratyvas *glaustis*; perceptyvai *justi, pajusti, uostyti*; sinestetiniai kauzatyvai *troškinti, kankinti*; kvaliatyvai *aižus, subtilus, šlykštus; jaukus, nuosavas* (du paskutiniai – apie smarvę). Jau šių leksemų reikšmės rodo, kad romane rašoma ir apie malonius, ir apie ypač bjaurius kvapus; apie kvapus kaip aplinkos ir kaip juslių vaizdavimo priemonę, apie kvapus, kurie ver-

balizuojami ir kvapo SL branduolio leksemomis, ir perkeltinėmis kitų SL žodžių reikšmėmis, dažnai atsirandančiomis ir dėl sinestezijos.

Aprašant Škėmos OTT, gamtos bei civilizuotosios aplinkos, jos artefaktų kvapas tikslinga grupuoti į lietuviškosios erdvės (prisiminimų, vizijų) ir amerikietiškosios erdvės kvapus. Su lietuviškąja erdve susiję gamtos (*liepų, pušų, akacijų*) kvapai dažniausiai yra teigiamos konotacijos, pavyzdžiui: <...> *ir pušų kvapas glaudėsi prie išlaisvintų kūnų* <...> (Ibid., 42). *Mane kankino liepų kvėpėjimas* <...> (Ibid., 126). Neigiamos konotacijos kvapų labai maža, pavyzdžiui, *Dvokė Baltijos išplautos žolės* (Ibid., 96). Kaip matyti iš temporatyvumą ir lokalumą nusakantių žodžių, kurie dažniausiai yra ne sintaksinio junginio, vientisinio sakinio, o platesnėje ir (ar) sintaksiškai sudėtingesnėje teksto atkarpoje, romane minimi augalų kvapai – dažniausiai vasaros ar ankstyvo rudens augalų kvapai (*liepos* <...> *kvėpėjo liepos mėnesį* (Ibid., 117). <...> *Vytauto kalnas. Tamsus, vasara kvėpiąs* (Ibid., 158). *Šiltu rudeniu kvėpėjo akacijos* (Ibid., 82). Melioratyvūs yra prisimenamos lietuviškos gyvenamosios aplinkos, jos artefaktų (bažnytinių smilkalų, mediniuose daiktuose išlikusių saku) kvapai, pavyzdžiui: *Mėgau* <...>. *Smilkalus medinėje miestelio bažnyčioje*. <...> *tarp sakais kvėpiančių varstotų, stalų ir pašliūžų* <...> (Ibid., 27). Vieną kitą kartą tekste akcentuojamas išskirtinis, būdingas tam tikrai specifinei erdvei, daiktui (pajūriui, žydų krautuvėms, vagonui) kvapas, pavyzdžiui: *Jos [žvejų valtys] kvėpėjo smala ir žuvimis. Uosčiau smalos ir žuvų kvapą* (Ibid., 94). <...> *kaip neįmanoma giliai atsikvėpti Lukšio gatvėje, kur žydiškų krautuvėlių silkinis kvapas troškina* <...> (Ibid., 35). <...> *prekinį vagoną, ir iš jo sklido smarvė* (Ibid., 139). Gerokai mažiau ir visiškai kitokių kvapų pripildyta amerikoniškoji (kartu ir dabarties) erdvė. Tai alaus, šlapimo, svogūnų, česnakų, atmatų, kirpyklos, gyvenamojo kambario bjaurus kvapų mišinys, pvz.: *Antanas Garšva vėl juto lengvą, neišgarinamą net pravirais langais alaus ir šlapimo kvapą* <...> (Ibid., 14). *Kvapas, šlykštus kirpyklos tarnautojams kvapas: pudra, plaukų tepalai, sprandų prakaitas* (Ibid., 19). *Mano kambarelyje sumišo kvapai: alkoholio, valgio liekanų, išalsuoto oro* (Ibid., 123). Aprašomi liftu keltieji gyvūnai – *prasmirdę šinšilai!* (Ibid., 89). *Baltoje drobulėje* nedažnai, tačiau ryškiai vaizduojami žmonių kvapai. Visų pirma tai su erotinėmis ar seksualinėmis jauslėmis (jų prisiminimais) susiję moterų kvapai, pvz.: <...> *neišdrįsau Jonės pabučiuoti* <...> *o Jonė kvėpėjo vandeniu* <...> (Ibid., 53). *Kvapas? Elenos ar kurios kitos moters – koks skirtumas pagaliau? Tada kvapas aitrus ir nebesvarbus veidas* (Ibid., 19). *Tu nesi mano mylimoji. Tu esi paklusnus ir dvokiąs siūbavimas. Aš niekinu tavo gyvulišką patrauklumą* <...> *Dvelkterėjo susijungimo aitrumu* (Ibid., 122). Juslingumo, erotikos, seksualinių pojūčių pripildytą atmosferą dažnai padeda perteikti augalų kvapai, pvz.: <...> *ir pušų kvapas glaudėsi prie išlaisvintų kūnų* <...> (Ibid., 42). *Jis permiegojo su Ženia* <...>. *Šiltu rudeniu kvėpėjo akacijos* <...>. *Aš prisimenu tą naktį. Liepų kvėpėjimą* <...>. *Ženios ranką, kurią glaudžiau, lyg ji priklausytų sužadėtinei* (Ibid., 82). Romane tikroviški, natūralistiški fizinės agresijos, jos sukeltos baimės kvapai: *Prakaito [mirtinai susigrūmusių vyrų] kvapas aitrėjo* (Ibid., 59). *Jis pajuto smarvę. Jam paleido vidurius* (Ibid., 77). Toks aprašas iliustruoja klasikinę psichologų sukurtą kvapų klasifikaciją, kurioje teigiama, kad fekalijų kvapai asocijuojasi

su baime (Б е р е з и н а 2011, 67). Retkarčiais aprašomi neigiamos konotacijos išgėrusio ar seno žmogaus kvapai, pavyzdžiui: *Dvokė senatviškas [tėvo] prakaitas* (Ibid., 78). *Jis [Stanley] truputėlį dvokia <...>*. *Jis gurkštelėjo whiskey* (Ibid., 56). Škėmos sukurtas OTT, kaip ir kiti aptartieji tinklai, daugiau kvapo kaip aplinkos, o ne uodimo (jutimo) vaizdavimas.

2.6. Juozo Baltušio „Sakmės apie Južą“ (B a l t u š i s 1983) kvapo, skirtingai, negu garso (plačiau apie jį žr. L u b i e n ė 2004), TT neplatus, bet taip pat, kaip ir garso, labai sodrus ir raiškus. Kaip ir kituose OTT, ir šiame neišsiverčiama be SL branduolio leksemų: *kvapas, kvepėti / kvepiantis, pakvipti; smirdėti; uostyti*. Tačiau Baltušio romane išskirtinai gausu implicitinių veiksmažodinių odoratėmų: *trenkti, tvoksti, pritiršti, švinkti (sušvinkęs), mušti, mušti į nosį, permušti, smilkinti (smilkstantis); būti pilnam, turėti / neturėti, permainyti / nepermainyti; užmiršti (apie kvapą)*. Nemaža epiteto statusą odoraciniuose junginiuose turinčios leksikos: *aitrus, aštrus, gardus / gardžiausias, karštas, negeras, saldus, vyriškas; savo; aitriai; godžiai*. Didžiausią dalį Baltušio audžiamame kvapo teminiame tinkle užima gamtos (ypač Kairabalės) kvapai. Visos gamtos, dažniausiai žolinės augmenijos, kvapai sklinda ne po vieną, o sudaro gana sudėtingą kvapų rinkinį, kuriame vis dėlto skiriamas atskiro detaliai aprašomo elemento kvapas. Baltušiškieji gamtos kvapai išsiskiria iš kitų autorių ypač tiksliai kvapo skleidėjo aprašymu ir konkrečios, ypač žolinės, augmenijos gausa. Tokiam kvapo skleidėjo ar skleidėjų nusakymui prireikia keliažodžių junginių, savitą stilių formuojančios sakinio sintaksės. Gamtos kvapus skleidžia: *gailiai (sužydėję arba perkaitę), kadugiai, laukai, nektaras (žolynėlių kvapais), putokštė, Pavirvės dumblas, ruduo (guote ir gruzdu), sakai, samanos, saulašarės (aitrios), šienas (čiobrelių ir baltųjų dobilėlių arba motiejukų kvapo), topolis (jo smalingi jauni lapai), valerijonai, vanduo (apkartęs ir įrūdijęs viksvynų), vėjas (rytys), viksva (atšuntanti pernykštė), vingris*. Labai dažnai sakinyje (rečiau teksto atkarpoje) išskaičiuojama visa tokių konkrečių kvapo skleidėjų grandinė: *Kairabalė <...> tvokė perkaitusiais gailiais, aitriom saulašarėm, apkartusiu, įrūdijusiu viksvynų vandeniui* (Ibid., 21). *Aitriai kvepėjo topolis smalingais jaunais lapais* (Ibid., 203). *Tuoj sužydės gailiai ir pakvips, kad toli aplinkui bus aitru <...>* (Ibid., 60). *Permuša gailiai ir valerijonai, vingiris su puokšte, aitru karštį užleidę ant brolių iš visų pusių* (Ibid., 24). *Kvepėjo kadugiais <...>. Ir samanom. Ir Pavirvės dumblu* (Ibid., 47). *<...> o rudenį <...> kvepia guote ir gruzdu* (Ibid., 143). *Šienas, jau šiųmetinis, traška, kvepia čiobreliais ir baltuoju dobilėliu. Gulėjo šiene, nugrimzdęs į aitriai kvepiantį čiobrelių ir motiejukų traškulį* (Ibid., 7). Netipiškas Baltušio stiliui toks pavienis sakinytis: *Ir laukai visi kvepėjo* (Ibid., 203). Sukultūrintos gamtos, gyvenamosios aplinkos artefaktų, maisto kvapų romane labai nedaug – tai obuolių, duonos, linmarkoje mirkstančių linų, muilo, medžio kvapai, pavyzdžiui: *<...> žmonės bus užmiršę net obuolių kvapą, o Juza vis dar turės jų <...> svečiui paduoti <...>* (Ibid., 74). *Linai mirko, tvokė rūgščiu švinkuliu <...>* (Ibid., 52). *<...> tai ir pauosčius karšto jos [duonos] kvapo <...> godžiai uostė tamsrudžius žiauberės sprogulius <...>* (Ibid., 184). *Kvepėjo trobos medžiu <...>* (Ibid., 47). *<...> kvepiančio muilo <...>* (Ibid. 170). Kuriant veikėjų paveikslus taip pat pasitelkiami kvapai: jais apibūdinamas pats Juza (*trenkė dūmais*), Vinciū-

nės sūnus (jo *dumblu sušvinke* rūbai). Ryškiausi ir teksto semantikai svarbiausi yra žydo Konelio (-ių) ir mylėtos Vinciūnės kvapai, pavyzdžiui: *Ir net savo kvapą turėjo Konelis, kokio neturėjo niekas kitas Maldyniškėje, nei visam valsčiuje* (Ibid., 133). *Konelį prakaitas išpylė, ir Juzai trenkė nosį negeras kvapas nuo Konelio* (Ibid., 170). *Konelių kvapas mušė iš šienkamarės per visus čiborelius* (Ibid., 174). *<...> troba buvo pilna Vinciūnės kvapo. Niekas kitas neturėjo tokio kvapo, tiktai ji, Vinciūnė. Lyg stipria žemuoge kvepėjo ji tada <...>* (Ibid., 251). Žmonių kvapai išsiskiria natūralumu: Konelio (-ių) – nemalonūs prakaito, nešvaros; Vinciūnės – nepakartojamas moteriškumo.

2.7. Nedidelis, bet semantiškai labai vientisas kvapų pasaulis aprašomas Sauliaus Šaltenio romane *Kalės vaikai* (Š a l t e n i s 2006). Jame neabejotinai vyrauja girtuoklystės dvokas: girtų žmonių, degtinės, smuklės kvapai. Pavyzdžiui: *Bet negi vienas žmogus gali turėti šitiek smarvės, kad visą apylinke <...>, Šmitienės už akių nieks kitaip ir nevadino, tik savaip – Smardone?* (Ibid., 21). *<...> degtinės kvapo neapkentė* (Ibid., 84). *<...> šėtono smarve ir dūmais prarūgusį alpu rojų [smuklę]* (Ibid., 12). Negerais, nemaloniais uoslei kvapais romane apibūdinami žmonės (girtuoklis, elgeta, moteris *Smardonė*). Bene tik kartą paminėtas nemalonus gyvenamosios aplinkos (degančių anglių) kvapas, nesusijęs su girtuoklyste: *<...> anglis degė ir visą parapiją nuodijo smarve* (Ibid., 80). Neigiamai konotuojam kvapų pasauliui perteikti Šaltenis vartoja SL branduolio leksiką: *kvapas, dvokti; smarvė, smirsti, švinkti, tvaikas, retai – vaizdingesnes priemonės: šėtono smarvė, Smardonė, trenkti dumblu, prarūgęs dūmais rojus ‘smuklė’*. Labai fragmentiškos užuominos apie teigiamos konotacijos kvapus: malonūs švaros (grindys, žmonės) bei ankstyvo pavasario kvapai: *<...> grindys – ne asla – išskustos kvepėjo kaip bičių avilys* (Ibid., 31) *<...> [Naktiniai] ne srutose išmirke, o skaitūs ir kvepiantys švara <...>* (Ibid.). *<...> apsalusia širdim uodė tą atitirpusios žemės, ne laiku pavasarėjančios žemės ir dangaus kvapą* (Ibid., 21). Melioratyvieji kvapai įvardijami žodžių junginiais su kvapo SL branduolio leksemomis *kvapas, kvepėti, uosti*; vartojamas palyginimas *kvepėjo kaip bičių avilys*.

2.8. Brandžiausiame rašytojos ir dailininkės Jurgos Ivanauskaitės romane *Placebas* (I v a n a u s k a i t ė 2003) palyginti daug vietos skiriama aptariamajam teminiam tinklui. Jis plačiausias iš visų šiame straipsnyje analizuojamų teminių tinklų. Kvapo sąvokos raiškai rašytoja pasitelkia gausų kalbos priemonių arsenalą. Dažniausiai romane kvapai nusakomi žodžių junginiais, kurių semantinį branduolį sudaro leksemos *kvepėti / kvepiantis / kvapas / kvapsnis / kvapus / bekvapis* ir *dvokti / dvokas / dvisti*. Rečiau pavartoti veiksmazodžiai *atsiduoti, dvelkti, dusinti, įkvėpti, išsikvepinti / pasikvepinti, išsiduksėti, išsisklaidyti, išsivadėti, justti, nesisieti, nykti, prarasti, prisigerti, prisipildyti / užpildyti, sklisti, skleisti, supti, susmirsti / susmirdeš, trenkti, trūkti, tvyroti, tvoksti, uosti / užuosti*; daiktavardžiai *aromas, dvelkimas, smarvė, tvaikas, uostinys*; būdvardžiai (dalyviai): *blogas, drėgnas, erotiškas, gžus, moteriškas, nemalonus, nepakenčiamas, patiniškas, saldus, šlykštus, tirštas, žmogiškas*; prieveiksmai *aitriai, bjauriai, gaiviai, gundančiai, karčiai, kokčiai, labai, rūgščiai, viltingai*. Taigi kvapo SL leksika, tiek branduolio, tiek implikuotoji (su ryškiais judėjimo, poveikio, skonio semomis), labai turtinga. Įvairūs ir kvapo

skleidėjai. Neplačiai, tačiau originaliai aprašyti gamtos kvapai. Teigiamai konotuojami retai tekste minimi natūralios gamtos – pavasario, tyro oro, vandens kvapai; iš konkrečių augalų – frezijų kvapas, pavyzdžiui: <...> *kvepėjo pavasariu* (Ibid., 367). <...> *ankstyvą birželį, kuomet <...> gamta kvepia gaiviai ir viltingai* (Ibid., 309). *Paskui išsisklaidė pieno <...> sniego, oro po lietaus ir tyro vandens kvapsniai* (Ibid., 386). *Kvepėjo grynų oru* (Ibid., 277). *Tuomet išsivadėjo prieskonių, aliejų, smilkalų aromatai, saldus žydinčių medžių ir gėlių dvelksmas* (Ibid., 386). <...> *su džiuogavimu, kaip kad saldus frezijų dvelksmas <...>* (Ibid., 149). Priešingai nei Šatrijos Raganos teminiame tinkle, gėlių (ir vasaros) kvapas ne visada malonus ir (ar) džiaugsmingas, pavyzdžiui: *Chrizantemos kvepėjo karčiai <...>* (Ibid., 149). *Koks šlykštus gėlių kvapas* (Ibid., 157). <...> *kaip tik dėl savo bedžiaugsmio aromato šios ryškiažiedės gėlės jai visada siejosi su laidotuvėmis* (Ibid., 149). *Ypač po vasaros <...>, kuri<...> dusino tirštais kvapais <...>* (Ibid., 22). Dar viena inovacija – gamtos kvapai apibūdinami kaip žmogiški, moteriški, net erotiški kvapai, pavyzdžiui: <...> *žemė garavo ir skleidė žmogišką, netgi moterišką kvapą* (Ibid., 383). <...> *įkvėpė erotišką pavasario žemės aromatą* (Ibid., 383). Placebo odoracija išsiskirtinė ir gyvenamosios – miesto – erdvės (gatvės, automobilio, laiptinės, koridoriaus, kabineto, buto ir kt.), taip pat konkrečių medžiagų (gumos, klijų, naftalino, popierinių daiktų: knygos, laikraščio, laiškų, popierėlio ir kt.) gausiai aprašomais kvapais. Šie kvapai dažniau nemalonūs, pavyzdžiui: <...> *dvokiančią gatvę* (Ibid., 41). <...> *susmirdusį Žiguliuką* (Ibid., 176). <...> *kabinete, kokčiai dvokiančiame chloru <...>* (Ibid., 180). <...> *kačių šlapimu dvokiančioje laiptinėje* (Ibid., 191). <...> *vaistais pradvisę koridoriai <...>* (Ibid., 257). <...> *iš prakaitu pradvisusio mergaičių persirengimo kambario <...>* (Ibid., 262). <...> *namuose, pelėsiais dvelkiančiame bute <...> 376. <...> dvokiančią spintą <...>* (Ibid., 384). Ypač nemalonūs žmogaus ar gyvūno fiziologiniais kvapais dvokiantys artefaktai, pavyzdžiui: *Maršrutiniame autobusiuke dvokė vėmalais* (Ibid., 34). *Mašinoje dvokė senu, nusilaksčiusiu, plačiai atverta gerkle lekuojančiu šunpalaikiu* (Ibid., 153). <...> *drabužiai prisigėrė prakaito kvapo <...>* (Ibid., 379). <...> *pusamžį nešiojamų batų dvoko* (Ibid., 222). Malonus švaros kvapas: *Chalatas <...> kvepiantis švara <...>* (Ibid., 273). Yra originaliai nusakomų artefaktų kvapų, griauančių įprastą lyginimo hierarchiją: <...> *spausdinimo mašinų išsiomis kvepiantį <...> laikraštį* (Ibid., 21). Maistas bei rūkalai dažniau skleidžia malonius kvapus, pavyzdžiui: *Čia gardžiai kvepėjo Violetos troškinamas viščiukas su kariu <...>* (Ibid., 217). <...> *žavus žalios jautienos gabaliukas ir labai gundančiai kvepėjo* (Ibid., 251). <...> *mėgstamos kiaušininės su lašinukais kvapą <...>* (Ibid., 269). <...> *kvapius varškės staciakampius <...>* (Ibid., 368). <...> *pirštai tebekvepėjo blynais <...>* (Ibid., 377). <...> *surūkė pypkę paties kvapiausio tabako* (Ibid., 173). Nemalonių maisto kvapų nedaug, pavyzdžiui: *Arbata <...> dvokė mazgote* (Ibid., 179). Atpariant žmogaus kvapus, pažymėtina, kad kvapai – ir malonūs, ir nemalonūs – pabrėžia vyrų ir moterų lytiškumą: erotiškumą, seksualumą, kvepinimosi įprotį, pavyzdžiui: <...> *akivaizdžiai trūko moters kvapo <...>* (Ibid., 272). *Ievos dukteryste viskas kritikuotina: <...> pažastų ir šakumo kvapas <...>* (Ibid., 112).

<...> puolė bučiuoti jos <...> kvepanti kaklą <...> (Ibid., 184). Tada pasidažė, išsikvepino <...> (Ibid., 140). Prijaukintoji <...> pasikvepindavo (Ibid., 347). Jo kūnas? Kvapas? Veidas? (Ibid., 225). <...> palindo po antklode ir tebejausdama Leonardo kvapą <...> (Ibid., 323). Nuo jo netrenkė net menkiausias patiniškas kvapelis <...> (Ibid., 81). <...> dvelkė ne kvepalais, bet darbiniau prakaitu (Ibid., 140). Kambaryje kvepėjo prakaitu, bet ne vyru (Ibid., 143). Yra tik fiziologinę prigimtį akcentuojančių žmogaus (lavono) kvapų, kurie ypač nemalonūs, pavyzdžiui: <...> senis, iš kurio burnos vis nepakenčiamiau dvokė paplavų kibiru (Ibid., 126). <...> o iš burnos sklisdavo blogas kvapas (Ibid., 62). <...> iš burnos ėmė sklisti nemalonus dvokas <...> (Ibid., 379). <...> jie nepažįsta prakaito kvapo <...> (Ibid., 187). Kai namuose prisirenka daug svetimų žmonių, jie prineša galybę šlykščių smarvių (Ibid., 129). O svarbiausia, kad tie seniai skleidžia specifinį, nepakenčiamą tvaiką <...> (Ibid., 222). Likimo draugai, kurie bjauriai dvokė <...> (Ibid., 174). <...> tokiu paties drėgno, gižaus kvapo varguoliai <...> (Ibid., 41). <...> tvyros koks nors irstančių audinių kvapas? (Ibid., 155). <...> baidosi utilizuojamų (geras žodis!) lavonų kvapo <...> (Ibid., 156). Nors statistiškai malonių / nemalonių kvapų santykis romane apylygis, dėl raiškos įtaigumo ryškesni ir svarbesni teksto prasminiam audiniui atrodo nemalonūs kvapai.

Išvados

1. Kvapo teminis tinklas, palyginti su garso ir spalvos teminiais tinklais, neabejotinai mažiausias visuose tirtuose tekstuose (nuo 0 % iki 7 %). Vis dėlto odoracijos sritis dažniausiai pasitelkiama rašant grožinį prozos tekstą, ir jos vaidmuo neabejotinas, tiek kuriant savitą aplinkos vaizdą, tiek charakterizuojant veikėjus.

2. Leksika, pagrindinėmis sisteminėmis reikšmėmis priklausanti kvapo semantinio lauko branduoliui, yra labai svarbi kuriant konkretaus prozos kūrinio odoracijos teminį tinklą. Ji užfiksuota visuose tirtuose teminiuose tinkluose. Tačiau ji nėra pakankama kvapo konceptui perteikti. Kvapo SL yra implicitinio pobūdžio – jį papildė šalutinės žodžių, kurie pagrindinėmis reikšmėmis priklauso įvairiems (dažniausiai judėjimo, skonio, maitinimosi, lytėjimo, poveikio, emocijų raiškos) SL laukams, reikšmės. Šiame kvapo SL plėtojimo procese svarbi vieta tenka sinestezijai. Odoracijos teminiame tinkle kvapo pasaulio specifika dažniausiai perteikiama žodžių junginiais. Kalbos priemonėmis įvardijamos tokios koncepto sritys: kvapo šaltinis, savybės, suvokėjas, poveikis, buvimo ar sklidimo lokacija; taip pat vertinimas.

3. Atskirų autorių kūrinuose kvapo teminiai tinklai yra skirtingo dydžio ir svarbos. Ypač ryškūs, savitos raiškos kvapo teminiai tinklai Šatrijos Raganos apysakoje, Antano Škėmos, Juozo Baltušio, Vinco Mykolaičio-Putino, Jurgos Ivanauskaitės romanuose.

4. Prozoje kvapo pasaulis eksplicitiškai dažniau vaizduojamas kaip tam tikra aplinkos ar asmens ypatybė, savybė (kvepėjimas), rečiau perteikiamas kaip jutimas (uodimas).

5. Labai didelė kvapo skleidėjų (šaltinių) įvairovė. Būtent jie dažniausiai tiks-

lina odoracijos ir jos aksiologijos specifiką. Ypač svarbi yra gamtos, kiek mažiau žmogaus, ne tokia svarbi gyvenamosios aplinkos ir jos artefaktų odoracijos sritis; nebūdingas tirtiems prozos kūriniams gyvūnų kvapų vaizdavimas.

5.1. Gamtos kvapų yra visuose odoracijos teminiuose tinkluose. Iš visų gamtos objektų dažniausiai rašoma apie nesukultūrintos augmenijos kvapus (išimtis – Šatrijos Raganos *Sename dvare*, kuriame aprašomi darželio gėlių kvapai). Beveik visų prozininkų, išskyrus Šaltenį, odoracijos teminiuose tinkluose yra konkrečių žydinčių augalų kvapų: gėlių ar pievos žolių, kiek rečiau krūmų (jazminų, alyvų) ar medžių (liepų). Visi autoriai, išskyrus kai kuriose teksto vietose Ivanauskaitę, žydinčių gėlių ir kitų žydinčių augalų kvapus vertina kaip pačius maloniausius. Be to, daugelyje teminių tinklų užfiksuoti malonūs pušų, šieno (vystančios žolės), rečiau žemės (dirvos) kvapai. Tiek grynai vieno gamtos objekto, tiek sumišę kelių gamtos objektų kvapai – tai pavasario ir vasaros kvapai. Apie rudens kvapus labai probėgšmiai užsimena Šatrijos Ragana (lapai), Baltušis (grybai: *guotė* ir *gruzdas*).

5.2. Visuose odoracijos teminiuose tinkluose daugiau ar mažiau yra civilizuotosios erdvės, buitės, artefaktų kvapų. Didžiojoje dalyje kūrinių aprašomi maisto kvapai, jie dažniausiai yra teigiamos konotacijos. Dar atskiruose kūriniuose (Mykolaičio-Putino, Ivanauskaitės) svarbūs smilkalų, kvepalų, rūkalų kvapai.

5.3. Apie žmonių skleidžiamus kvapus nerašoma Žemaitės, Šatrijos Raganos tekstuose, daugiausia jiems vietos skiriama Mykolaičio-Putino ir Ivanauskaitės tekstuose. Atsiskiria dvi žmonėms būdingų kvapų grupės. Pirmoji grupė – tai ypač neigiamos konotacijos žmonių (dažniau tirtuose kūriniuose vyrų) kaip fiziologinių būtybių kvapai (burnos, prakaito, genitalijų, sekso), taip pat girtų, nevalyvų, degradavusių, senų žmonių kvapai. Antroji, dažniau teigiamos aksiologijos kvapų grupė – tai erotizuojantys, pabrėžiantys lytiškumą: ypač moteriškumą (Šeinius, Mykolaitis-Putinas, Škėma, Baltušis, Ivanauskaitė), rečiau vyriškumą (Ivanauskaitė) kvapai.

Šaltiniai

- B a l t u š i s 1983 – Juozas Baltušis, *Sakmė apie Juzą. Raštai*, t. VI, Vilnius: Vaga.
- B o r u t a 1962 – Kazys Boruta, *Baltaragio malūnas arba kas dėjosi anuo metu Paudruvės krašte*. 2-asis patais. leidimas, Vilnius: Valst. grož. lit. l-kla.
- I v a n a u s k a i t ė 2003 – Jurga Ivanauskaitė, *Placebas*, Vilnius: Tyto alba.
- M y k o l a i t i s - P u t i n a s 2002 – Vincas Mykolaitis-Putinas, *Altorių šešėly*, Vilnius: Alma littera.
- Š a l t e n i s 2006 – Saulius Šaltenis, *Kalės vaikai*, Vilnius: Žaltvykslė.
- Š a t r i j o s R a g a n a 1977 – Šatrijos Ragana, *Sename dvare*, Vilnius: Vaga.
- Š e i n i u s 1996 – Ignas Šeinius, *Kuprelis*, Vilnius: Baltos lankos.
- Š k ė m a 1990 – Antanas Škėma, *Balta drobulė*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga.
- Ž e m a i t ė 1996 – Žemaitė, *Laimė nutekėjimo* (apsakymų ciklas), Vilnius: Baltos lankos.

Literatūra

- A b a r a v i č i u s 2004 – Juozas Abaravičius, *O gyvoji stiliaus reiškinių sklaida?*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

- G u d a v i č i u s 2000 – Aloyzas Gudavičius, *Etnolingvistika*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- I b a r r e t x e - A n t u ñ a n o 1999 – Iraide Ibarretxe-Antuñano, “Metaphorical Mappings in the Sense of Smell”, R. W. Jr. Gibbs y G. J. Steen (eds.), *Metaphor in Cognitive Linguistics*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 29–45, [prieiga internete: <<http://www.unizar.es/linguisticageneral/articulos/Ibarretxe-Gibbs-Steen-99.pdf>>, žiūrėta 2013-09-02].
- L K Ž – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XX, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 1941–2002.
- L u b i e n ė 2004 – Jūratė Lubienė, „Garsų pasaulis ir jo raiška Juozo Baltušio „Sakmėje apie Južą“, *Filologija*, 9, 24–30.
- O T C 2002 – *Olfaction, Taste, and Cognition*. Ed. by Catherine Rouby, Benoist Schaal, Daniele Dubois, Remi Gervais, A. Holley, Cambridge University Press, 45–117.
- R a m o n a i t ė 1993 – Valerija Ramonaitė, *Literatūros mokslo įvado pagrindai*, Šiauliai.
- R i n d i s b a c h e r 1992 – Hans J. Rindisbacher, *The Smell of Books: A Cultural-Historical Study of Olfactory Perception in Literature*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- S L K Ž – Jonas Paulauskas, *Sisteminis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1987.
- S p r i n d y t ė 1996 – Jūratė Sprindytė, *Lietuvių apysaka*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Ž ė k a i t ė 1984 – Janina Žekaitė, *Šatrijos Ragana*, Vilnius: Vaga.
- Ž u p e r k a 1995 – Kazimieras Župerka, *Kalbos priemonių konkurencija kaip lietuvių kalbos stilistikos objektas*, Šiauliai.
- A 3 K 2003 – *Ароматы и запахи в культуре*, том 1–2, Москва: Изд-во Новое Литературное Обозрение.
- А р н о л ь д 1984 – Ирина Владимировна Арнольд, «Лексико-семантическое поле в языке и тематическая сетка текста», *Текст как объект комплексного анализа в ВУЗе*, Ленинград: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 3–11.
- Б е р е з и н а 2011– Татьяна Николаевна Березина, «Возникновение позитивных и негативных базовых эмоций под влиянием базовых запахов», *Вестник МГГУ им. М. А. Шолохова. Серия «Педагогика и психология»*, № 359-69, [prieiga internete: <http://mggu-sh.ru/sites/default/files/berezina_3_2011.pdf>, žiūrėta 2013-09-02].
- Г р и г о р ь е в а 2004 – Ольга Николаевна Григорьева, *Цвет и запах власти. Лексика чувственного восприятия в публицистическом и художественном тексте*. Учебное пособие, Москва: Флинта–Наука.
- К а м е н с к а я 2013 – Каменская Евгения Владимировна, «Колоративная и одорическая лексика в романе М. А. Шолохова «Тихий Дон», *Филологические науки*, № 1, 28–37.
- М о л о д к и н а 2009 – Юлия Николаевна Молодкина, «Синестетические номинации запаха в лингвистике большого корпуса (на материале американских художественных текстов)», *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. Научный журнал, Санкт-Петербург, № 101, 169–172, [prieiga internete: <<http://elibrary.ru/download/80904061.pdf>>, žiūrėta 2013-09-02].
- К о л у п а е в а 2008 – Алла Анатольевна Колупаева, «Национальные особенности концепта ЗАПАХ в русском языке», Тамбов: *Вестник Тамбовского гос. ун-та*, выпуск 7 (63), 86–88.

- П а к С о н Г у 2009 – Пак Сон Гу, «Запахи в различных языках и культурах. Попытка сопоставительного анализа (на материале корейских, японских и русских фразеологизмов)», *Язык, сознание, коммуникация*: Сб. статей / Ред. колл.: В. В. Красных, А. И. Изотов, В. Г. Кульпина, Москва: МАКС Пресс, Вып. 37, 100, [prieiga internete: <http://www.philol.msu.ru/~slavphil/books/jsk_37_02paksongu.pdf...>, žiūrėta 2013-09-02].
- Р о г а ч е в а 2010 – Наталья Александровна Рогачева, *Ольфакторное пространство русской поэзии конца XIX – начала XX вв.: проблемы поэтики*, Тюмень: Изд-во Тюменского государственного университета.
- Р у з и н 1994 – И. Г. Рузин, «Когнитивные стратегии именования: модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке», *Вопросы языкознания*, 6, 79–100, [prieiga internete: <http://files.istorichka.ru/ftp/Periodika/Voprosy_Jazykoznanija/1994/1994_6.pdf>, žiūrėta 2013-09-02].
- Ш и л и н а 2012 – Анна Викторовна Шилина, «От аромата к слову: лексика со значением «приятный запах» в рамках концепции языковой картины мира (на материале английского, французского и итальянского языков)», *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 9: Филология. Востоковедение. Журналистика*, 2, 236–241.

Jūratė Lubienė

Кvapų pasaulio lingvistinė raiška: kalbininko žvilgsnis į devynių prozininkų tekstus

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *kvapai, grožinis prozos tekstas, odoracijos teminis tinklas, aksiologija, semantinis laukas.*

Straipsnyje analizuojama kvapų pasaulio lingvistinė raiška XX a. lietuvių prozininkų (Baltušio, Borutos, Ivanauskaitės, Mykolaičio-Putino, Šaltenio, Šatrijos Raganos, Šeinaus, Škėmos, Žemaitės) kūrinuose. Remiamasi semantinės ir kiekybinės leksinių vienetų analizės metodais. Nustatyta, kad kvapo teminis tinklas, palyginti su garso ir spalvos teminiais tinklais, mažiausias visuose tirtuose tekstuose – nuo 0 iki 7 %. Analizuojamuose kūrinuose odoracijos teminiai tinklai yra skirtingo dydžio ir svarbos. Tokio tinklo nėra Borutos romane *Baltaragio malūnas*. Ypač ryškūs, savitos kalbinės raiškos kvapo teminiai tinklai yra Šatrijos Raganos apysakoje, Škėmos, Baltušio, Mykolaičio-Putino, Ivanauskaitės romanuose. Tirtuose prozos kūrinuose kvapų pasaulis dažniau vaizduojamas kaip tam tikra aplinkos ar asmens ypatybė, savybė (kvepėjimas), rečiau perteikiamas kaip jutimas (uodimas). Labai didelė kvapo skeleidėjų (kvapo šaltinių) įvairovė. Būtent jie dažniausiai padeda tiksliai išreikšti odoracijos ir jos aksiologijos specifiką, subtilius niuansus. Svarbiausios yra gamtos ir žmogaus kvapų paradigmos; nebūdingas tirtiems prozos kūriniams gyvūnų kvapų vaizdavimas. Maloniausi, minimi didžiosios dalies autorių teminiuose tinkluose yra žydinčių gėlių kvapai. Pagal metų laiką – tai pavasario ir vasaros kvapai. Apie žmonių

skleidžiamus kvapus nerašo Žemaitė, Šatrijos Ragana. Kitų prozininkų tekstuose ryškiausi, dažniausiai teigiamai konotuoti yra moteriškumo, erotiškumo kvapai, nemaloniausi – nešvaros, girtuoklystės, fiziologiniai kvapai.

Jūratė Lubienė

Linguistic Representation of the World of Smell: a Linguist's View on the Texts of Nine Authors

S u m m a r y

Keywords: *smell, fiction text, thematic network of odours, axiology, semantic field.*

The paper analyzes linguistic representation of the world of smell in the works of 9 writers of the 20th century: Baltušis, Boruta, Ivanauskaitė, Mykolaitis-Putinas, Šaltenis, Šatrijos Ragana, Šeinius, Škėma, Žemaitė. The method of semantic and qualitative analysis of semantic units was applied. It was found that the thematic network of smell, compared with the thematic networks of sound and colour, was smallest in all texts and made up 0 %-7 %. The thematic network of odors varied in volume and significance in the texts under analysis, e.g., such network was not found in Boruta's novel *Baltaragio malūnas (The Windmill of Baltaragis)*. Odors were described using very rich linguistic means in Šatrijos Ragana's story and the novels of Škėma, Baltušis, Mykolaitis-Putinas and Ivanauskaitė. Odours were linked to the features of the character or environment. The authors provided a great variety of smell emitters (smell sources), precisely conveyed subtle sub-odours. The paradigms of the smell of nature and a human were most significant, of fauna - least. The sweetest odour was that of flowers, springtime and summertime. Human body odour was not described in the works of Žemaitė and Šatrijos Ragana. Words used to describe the odour of femininity and eroticism carried a strong positive connotation in the texts under analysis. The most unpleasant odour was that of dirt, drunkenness, they also aroused a negative physiological effect.

J ū r a t ė L U B I E N Ė
*Lietuvių kalbos katedra
Klaipėdos universitetas
Herkaus Manto g. 84
LT-92294 Klaipėda
[jurate.lf@gmail.com]*